2. Кримський С. Менталітет українського Бароко / С.Кримський // Українське Бароко. – Том 1. – Харків: Акта, 2004. – С. 21-47. – (Бібліотека державного Фонду фундаментальних досліджень).

3. Макаров А. Світло українського Барокко / А.Макаров. – К.: Мистецтво, 1994. – 288 с.

4. Нога Г. Звичаї тії у давніх школярів бували… (Український святковий бурлеск XVII-XVIII століть) / Г.Нога. – К.: Стилос, 2001. – 189 с.

5. Чапленко В. Пивоpіз / В.Чапленко. – Львів-Краків: Українське видавництво, 1943. – 122 с.

6. Шлемкевич М. Загублена українська людина / М.Шлемкевич. – Нью-Йорк, 1954. – 159 с.

УДК 821.161.2-34(09)

ОБРАЗ ВОЇНА В ЛІТОПИСНОМУ ОПОВІДАННІ ПРО КНЯГИНЮ ОЛЬГУ ТА РОМАНІ Р.ІВАНЧЕНКО "ОТРУТА ДЛЯ КНЯГИНІ"

Назімова К. А., здобувач

Бердянський державний педагогічний університет

У статті зроблено спробу проаналізувати образ воїна на прикладі образів князів у "Повісті минулих літ" та романі Р.Іванченко "Отрута для княгині", дослідити особливості змалювання воїна в різні епохи та прийоми характеротворення, застосовувані письменником.

Ключові слова: образ, характеристика образу, образ воїна.

Назимова Е. А. ОБРАЗ ВОИНА В ЛЕТОПИСНОМ РАССКАЗЕ О КНЯГИНЕ ОЛЬГЕ И РОМАНЕ Р.ИВАНЧЕНКО "ОТРАВА ДЛЯ КНЯГИНИ" / Бердянский государственный педагогический университет, Украина.

В статье сделана попытка проанализировать образ воина на примере образов князей в "Повести временных лет" и романе Р.Иванченко "Отрава для княгини", исследовать особенности изображения воина в разные эпохи и приемы характерообразования, используемые писателем.

Ключевые слова: образ, характеристика образа, образ воина.

Nazimova K.A. IMAGE OF WARRIOR IN THE CHRONICLE SHORT STORY ABOUT OLGA DUCHESS AND IN THE NOVEL OF R. IVANCHENKO "POISON FOR DUCHESS" / Berdyansk State Pedagogical University, Ukraine.

The attempt of analyzing the warrior image on the example of princes "Stories of past ages" and in the novel R.Ivanchenko "Poison for duchess" has been made. The author has researched peculiarities of depicting the warrior in different epoch and devices of building of character.

Key words: image, description of image, image of warrior.

Історія завжди цікавила людство, тому й не дивно, що історична література існувала з найдавніших часів. Адже, як зазначала Р.Іванченко, вона є "незвичайно дієвою силою не лише в пізнанні власної історії, але й у виробленні нового світогляду" [1, 94]. Одними з перших історичних творів, на думку П.Білоуса, є літописи, у яких історична постать має знакову природу і моделюється як літературний персонаж [2, 68-69].

"Літописи самою природою своєю належать до творів історичних, – це "цілий архів нашої історіографії", як влучно схарактеризував їх М.Грушевський. Але велику ціну наші давні літописи мають не тільки як історичне джерело: "це й надзвичайної ваги літературний твір, або – краще сказати – цілий збірник літературних творів різних авторів і навіть різних часів, результат колективної праці багатьох людей чи, може, й поколінь, тільки поданий нам під одним спільним заголовком" [цит за: 3, 92].

Найцікавішою сторінкою історії будь-якої держави є часи її зародження, становлення та розвитку. В історії нашої країни – це період Київської Русі. Вивчення цього часового проміжку неможливе без звернення до літописів (зокрема до "Повісті минулих літ"), підручників з історії, авторських свідчень літописців та очевидців певних подій, а також до літературних творів, у яких зображено добу давньоруської державності. Одним із таких творів є тетралогія Р.Іванченко про давню Русь, зокрема її роман "Отрута для княгині".

"Повість минулих літ" як пам’ятка літератури Київської Русі цікавила багатьох дослідників, зокрема П.Білоуса; М.Возняка; М.Грицая, В.Микитася, Ф.Шолома; М.Грушевського; А.Дьоміна; В.Кускова; Д.Лихачова; В.Полєка; О.Сліпушко; В.Соболь; Д.Чижевського та ін. [2; 4; 5; 6; 7; 8; 9; 10; 11; 12].

Дослідженню структури літописних оповідей про хрещення Русі, текстологічному й порівняльному аналізу міфів та легенд про подорож на Русь апостола Андрія, хрещення Ольги, прийняття християнства князем Володимиром і хрещення киян у літературі часів Київської Русі, польській історіографії XV–XVI ст., українській бароковій прозі та історичній драмі присвячено дисертацію В.Руссової "Літературна історія літописних оповідань про хрещення Русі (XI–XVIII ст.)" [13].

Прадавні часи української держави зображено в романах та повістях Д.Гуменної, І.Білика, Вал. Шевчука, які стали об'єктом вивчення у дисертації М.Лаврусенко "Дохристиянське минуле в українській літературі XX ст.: проблема кореляції наукового і художнього пізнання", де на основі системного аналізу запропоновано класифікацію творів праісторичної тематики, встановлено специфіку української художньої белетристики про дохристиянські часи тощо [14].

Першим монографічним дослідженням епосу Р.Іванченко про давню Русь є дисертація В.Ніколаєнко "Історичні романи Раїси Іванченко про давню Русь". Історичні романи, що входять до складу тетралогії, розглянуто в літературному контексті; простежено генезис художнього мислення авторки; охарактеризовано новаторські підходи Р.Іванченко у зображенні історичних подій і постатей [15]. Еволюцію українського історичного роману 90-х років XX ст. простежено в дисертації О.Проценко, в якій уперше системно проаналізовано зокрема романи Р.Іванченко "Отрута для княгині", В.Малика "Горить свіча", О.Лупія "Падіння давньої столиці" тощо [16].

Тема історії Київської Русі знайшла своє відбиття й у дослідженні С.Кузнєцова "Художнє відтворення ідеї державності Київської Русі у російській історичній прозі 30-х років XIX століття", де проаналізовано праці російських історіографів XVIII – XIX ст., роман М.Загоскіна "Аскольдова могила. Повесть времен Владимира Первого", роман "Светославич, вражий питомец. Диво времен Красного Солнца Владимира" та повість "Райна, королевна Болгарская" О.Вельтмана, а також художні твори XVIII – першої третини XIX ст., які тематично дотичні до зазначеної проблеми [17].

Твори Ю.Опільського "Іду на вас", "Ідоли падуть", К.Гриневичевої "Шоломи в сонці", "Шестикрилець"тощо проаналізовано К.Ганюковою у дисертації "Еволюція історичної повісті в українській літературі XIX – початку XX ст." У роботі охарактеризовано жанрову специфіку дидактичності історичної повісті та провідні аспекти її дослідження, роль співвідношення історичної правди й художнього домислу, системи образотворення тощо [18].

Композиційно "Повість" складна й неоднорідна за жанровими та стильовими ознаками. У ній наявні богословські трактати і житія святих, перекладні писемні і фольклорні оповідання, топонімічні легенди та історичні сказання, короткі й ширші документальні записи за роками, повчання і похвальні слова, воїнські повісті, обрядова і дружинна поезії, оповіді очевидців, монологи й діалоги персонажів тощо. Відомості про військові походи князів становлять більше половини літопису. За ними йдуть записи про смерть князів, народження дітей, їх вступ до шлюбу тощо [7, 51]. Тож можемо стверджувати, що одне з почесних місць у літописі посідає образ воїна.

Як зазначає О.Сліпушко, "культ вояцької честі, рицарства і геройства поряд із християнськими цінностями визначали стиль життя і діяльності людства в епоху Середньовіччя. Виник образ героя, який виступав носієм цього світогляду – воїна, рицаря. … Жанр героїчної повісті найбільшою мірою відповідав настроям доби, яка культивувала рицарські ідеї, підносила на високий п'єдестал героїзм і воїнську честь. Цей жанр був суголосним часові, звучав в унісон з його потребами, інтересами, вимогами" [10, 210-211].

У свою чергу, у романі Р.Іванченко "Отрута для княгині" образ воїна є одним з головних, адже до цієї категорії персонажів можна віднести князів Олега, Ігоря, Святослава з їх дружинами, варягів Свенельда, Асмуда, а також Чуриню, Могуту тощо. Зважаючи на те, що у часи Київської Русі владу, як правило, тримали силою, яка й була головним аргументом владців, можна стверджувати, що образ воїна розкрито у романі достатньо. Проте нам не зустрілося поки що жодного системного дослідження компаративного характеру, де б аналізувався певний образ на прикладі літопису та сучасної історичної української чи російської прози. На нашу думку, такий аспект вивчення історичних творів буде цікавим для багатьох літературознавців.

Метою нашої статті є характеристика образу воїна в "Повісті минулих літ" та романі Р.Іванченко "Отрута для княгині".

"Мірилом кожного художнього твору є людина, а в історичному вона перебуває у суперечливих зв'язках із дійсністю, котра входить на його сторінки разом з історією" [19, 85]. На перший погляд, порічний виклад подій – це сухий історичний документ, який може зацікавити хіба що істориків з метою здобуття певних відомостей давніх часів. Проте насправді літописи належать до найкращих та найцікавіших літературних творів [12, 114]. Адже джерелами літопису є: усна творчість (праукраїнська, скандинавська, хозарська, західноєвропейська міфології, легенди, перекази, героїчний епос наших пращурів), письмові пам'ятки (Біблія, агіографічна література, стародавні джерела) та авторські свідчення літописців та

очевидців [2, 64]. Як зазначав П.Білоус, у літописі оповіді про буденне історичне життя доповнені переказами про історичних осіб (персонажів), що відіграли важливу роль у розгортанні панорамного бачення історії [2, 65].

У "Повісті минулих літ", на думку А.Дьоміна, вияв образності знаходимо в характеристиках зовнішності літописних персонажів, які однак зовсім не схожі на звичні для нас характеристики персонажів у пізнішій та сучасній літературі. Літопис не містив літературних портретів як таких, бо літописець не виділяв зовнішність людини як окрему категорію і не користувався відповідною узагальнюючою термінологією. Наприклад, слово "взоръ", яке ми прирівнюємо до сучасних понять "вигляд, зовнішність", більше позначало в літописця факт споглядання героя на оточуючих або ж – споглядання оточуючих на героя. Коли ж у літописі йшлося про те, які персонажі "взоромъ", то це означало не стільки їх зовнішність як таку, скільки споглядання на них з боку оточуючих. Інше слово – "образъ", – яке нам може здаватися повноцінним позначенням зовнішності, теж таким не було в літописі, а більше вказувало на "бачення" когось з боку [6, 146].

Загалом, зазначає А.Дьомін, літописець не вживав слів для спеціального позначення зовнішності, а поняття краси, яке у нас зазвичай стосується всієї зовнішності людини, він пов'язував лише з окремою його частиною, як правило, з обличчям. Якщо ж літописець говорив про красу більш загально, то і в цих випадках він мав на увазі все-таки окремі красиві деталі, а не зовнішність загалом. Літописець мислив про елементи, а не про ціле. Коли ж літописець давав зовсім загальну характеристику начебто зовнішності людини, то на цей раз виявлялося, що він мав на увазі, мабуть, дещо більш широке, аніж лише зовнішність, – позитивне враження від усієї людини. Однак така характеристика образу не дає нам повного уявлення про зовнішність персонажа та його вигляд загалом [6, 147].

Про відсутність у літописця прагнення до зображення цілісної зовнішності людини свідчать порівняно докладні літописні характеристики персонажів, яких дуже мало. Описів, що перераховують одразу кілька зовнішніх рис, буквально одиниці, і всі вони вказують лише на окремі неординарні деталі, які привертають увагу своєю незвичністю – величиною, кольором, вадою тощо. Літописець у всіх випадках мислив не цілим, а фрагментами і до узагальнюючого уявлення про зовнішність персонажів не наближався ані під час згадування частин тіла, ані при згадуванні одягу і взуття. У нормальної людини зазвичай у тій чи іншій формі згадувались тіло і обличчя. Однак обов'язковості певних деталей за типами персонажів не спостерігалося [6, 147-148].

Фрагментарність або частковість характеристик особливо проявилася у незв'язуванні літописцем зовнішнього і внутрішнього у персонажів. Зовнішні і внутрішні риси героя перераховувались літописцем як рівноправні якості, які не залежать одна від одної, внутрішнє і зовнішнє однаково діяло ззовні [6, 148-149]. Фрагментарність характеристик є частиною більш широкого явища – мозаїчності зображення героїв у літописі. Літописних героїв зображено виключно діяльними. Якщо літописець перераховував лише внутрішні якості персонажів, то і тоді мав на увазі їх дії ззовні. Почуття і задуми вважали такими, що приходять ззовні на людину. Думка або почуття персонажа миттєво переходила в дію, у тому числі й любов: "Ольга ж любила свого сина, молилася за нього і за людей, наставляла його на розум до повних його літ і змужнілості" [20, 44]. Фізіологічний стан персонажа теж супроводжувався діями: ще слабка дитина Святослав зміг перекинути спис лише "між вухами коня" [20, 41]. У різних епізодах та обставинах один і той самий персонаж міг бути зображений суттєво інакшим, без обов'язкового для нас зв'язку його попередніх та новоявлених рис. Тому, наприклад, Олег раптом втратив притаманну йому хитромудрість, обачний Ігор раптово забув про обережність, підступна Ольга після хрещення перетворилася на кротку й беззахисну бабусю, Святослав, який не любив Києва, раптом полюбив Руську землю тощо [6, 150].

Цікавим у структурі "Повісті минулих літ", на наш погляд, є літописне оповідання про княгиню Ольгу – дружину князя Ігоря, яка після смерті чоловіка починає правити, доки син її Святослав не "змужніє". Вона жорстоко, мудрістю й хитрістю перемагає послів древлянських, загадуючи їм загадки, які не можуть розв'язати свати-древляни. Ольжині загадки побудовані на асоціаціях поховального та весільного обрядів (у човнах несли не лише почесних гостей, але й покійників; пропозиція Ольги послам помитися в лазні – ознака вищої гостинності та символ поховального обряду тощо), древляни ж розуміють слова Ольги у прямому значенні, не підозрюючи іншого, прихованого смислу, прирікаючи тим самим себе на смерть. У цій оповіді розум слабкої жінки протиставлено силі чоловіків-вояків. І перемога в цьому двобої – на боці княгині.

Образ воїна в оповіданнях про княгиню Ольгу, на нашу думку, найкраще акумульовано в образі Святослава – сина Ольги й Ігоря. О.Сліпушко зазначає, що "воїнська повість про Святослава у "Повісті минулих літ" – це яскрава біографія особистості, факти якої відповідають дійсності" [10, 212]. Саме його міць, прямолінійність, витривалість і аскетизм у походах підносяться літописцем, у той же час він прирівнює князя до інших вояків, а не протиставляє їм, він – один із них (що було прикметою тогочасної лицарської моралі). Ось як змальовано Святослава у "Повісті минулих літ": "Коли Святослав виріс і змужнів, почав він збирати багато хоробрих воїнів. У походах він ходив легко, мов пардус, і багато воював. Не возив він за собою в походах ні воза, ні казанів, не варив м'яса, а тонко нарізавши конину,

або звірину, або воловину, підсмажував на вогні і так і їв. Не мав він і шатра. А спав, підстилаючи у голови пітник із сідлом, і такими ж були і всі його воїни. А коли князь виступав походом, то посилав у інші землі із словами: "Іду на ви" [20, 44].

Образ цей не є статичним, він розвивається, до того ж літописець не ідеалізує князя, а зображує його достовірно, доповнюючи позитивні характеристики негативними. Святослав виступає завзятим вояком, який забуває навіть про свою родину, коли йде у військовий похід, як це сталося, коли печеніги напали на Київ. І тоді кияни звернулися до нього, засуджуючи: "Ти, князю, шукаєш чужої землі і про неї турбуєшся, а свою занехаяв, а нас мало не взяли печеніги, і матір твою, і дітей твоїх [20, 48]".

Узагальнюючи, можемо сказати, що Святослав – перш за все великий воїн, і це головна його риса. Він дбає не лише про себе, а й про інтереси держави, несе відповідальність за свій народ, рід, державу. Однак, як зазначає А.Дьомін, "за персонологією літописця, князі-язичники не могли мати благополучної долі й самі вели себе до гибелі – Олег, Ігор, Святослав" [21, 36].

Заслуговує уваги і той факт, що захищати вітчизну, на думку Нестора, можуть не лише вояки в обладунках, а й "один отрок" – як це трапилося під час облоги Києва печенігами, коли юнак, обдурив ворогів, кинувся у річку й переплив на той бік, щоб повідомити, що кияни не можуть вже тримати облогу й мають намір завтра здатися загарбникам, якщо їм не прийдуть на допомогу. Цей епізод, на нашу думку, є одним із небагатьох наявних у літописі прикладів характеротворення за допомогою вчинків персонажів.

Романи Р.Іванченко про княжі часи охоплюють тривалий період історії української державності – від IX до XIII ст., зокрема роман "Отрута для княгині", який є предметом нашого дослідження, охоплює часи правління Олега, Ігоря та Ольги – перших князів Київської держави. Історія для Р.Іванченко як романістки є тим засобом, завдяки якому вона відкриває підвалини людської сутності [22, 39]. "Як історик, письменниця не тільки висуває певні історичні гіпотези, а й переконливо, через психологічну систему образів, обґрунтовує їх, доводить їхню можливу реальність", – зазначав І.Ющук [23, 14-15]. "Взагалі манеру Р.Іванченко як історичного романіста можна визначити як цілеспрямоване всебічне і якнайточніше висвітлення історії, всеохоплююче висвітлення людини (особливо реальної особистості), але не всієї людини (глибини інтимного світу персонажа залишаються поза авторським фокусом)" [22, 78].

Як зазначала В.Ніколаєнко, "моделюючи образ людини минулого, Р.Іванченко скрупульозно досліджує усі площини індивідуума. Адже своєрідність культури будь-якої історичної віхи існує лише невід'ємно від конкретно індивідуального людського життя… Найвищого рівня історизму в зображенні людини минулого Р.Іванченко сягає, художньо осмислюючи її образ як представника певних соціального і культурного рівнів" [22, 78].

Варто відзначити соціальну активність переважної більшості персонажів тетралогії Р.Іванченко про давню Русь. Воїни руські пишаються своєю державою, хочуть вберегти її славу та честь: "Вони (воїни) дедалі частіше згадували про те золото, яке мають платити кесарі за черлений щит Оскольдів. Дедалі настирливіше поглядали на овид, де море зливалось з небом. І сердитіше на Олега – чого мовчить? Чого не веде далі? Убоявся?" [24, 204-205]. Однак, з огляду на низку інших епізодів, у яких воїни зображені жадібними, злими та слабкими ("Охочих до чужого золота було багато. Перемоги тут, у Тавриді, легко падали в руки, як переспілі сливи, і паморочили голови. Вони робили звитяжців жадібнішими й загребущішими" [24, 284]), цю цитату можна розуміти й інакше. Трактування означеного образу в романі відрізняється, на нашу думку, від звичного усталеного фольклорного та літописного образу воїна, захисника кордонів рідної держави. Руські воїни у Р.Іванченко жадібні до багатства та слави (як, загалом, і варяги), вони роблять те, що їм наказують, навіть якщо це суперечить їх поглядам на життя: "Руські вої піднесено готувались рушати далі. Що може сильніше з'єднати натовп жадібних до чужого багатства і слави, як не обіцянка забрати їх в інших! … Було продано все, що хотіли продати, з'їдено все, що куплено, а далі почались крадіжки, розбої, насилля. Ратники здобували собі на прожиття" [24, 208].

Такий показ війська могутньої Київської держави, з одного боку, негативний, викликає відразу, але з іншого – він є більш реалістичним, ніж у "Повісті минулих літ", де "вої" хоробрі, вірні, сміливі – аж занадто ідеалізовані й гіперболізовані (що зумовлено літописним каноном і про що зазначалося раніше). Натомість Р.Іванченко зображує їх реалістично, з усіма властивими людині рисами, зокрема й жадібними, й переможеними. Наприклад, після поразки поблизу містечка Ієрон: "У Києві ще не бачили такого плачу і такої ганьби, яку принесли з собою рештки Ігоревої раті. "Усе те від жадібності", – розповідали бувальці, що лишилися живими. Їх було видно здаля – перев'язані полотном голови, обсмалені брови і вуса, обпечена шкіра. Прибігли з голими сідницями та синцями" [24, 285-286].

Крім узагальненого образу воїна в романі Р.Іванченко "Отрута для княгині" подано образи конкретних історичних осіб, які вписуються у загальну канву руського війська. Це князі київські Олег, Ігор, Святослав та варязький ватажок, воєвода Свенельд тощо. Зупинимося конкретніше на кожному з образів.

Як зазначала В.Ніколаєнко, важливим елементом поетики художнього полотна є портрет, відображення рис зовнішності персонажа. Р.Іванченко у романі послуговується як докладними, розгорнутими портретними характеристиками, так і "розпорошеними" – такими, що подаються поступово, з розгортанням сюжету [22, 85]. Скажімо, у портреті Олега, при першій зустрічі з ним на сторінках роману, робиться акцент на його пихатості й самозакоханості: "Олег … у душі мав гордість велику, що у Київській державі його, зухвалого новгородського воєводу, визнали саме таким – віщим" [24, 11]. Трохи згодом авторка поступово подає нам риси зовнішності володаря київського: "Новий володар Києва уже гарцював перед ними, але шапки не знімав для вітання... Красень! Та й вершник!.. На сонці відсвічували блискітки шовкової брачини на каптані, на голові м'яко ворушилось соболине хутро шапки, а з-під неї до пліч спадало чорне волосся. Чорне як ніч…" [24, 17], та характеризує його вдачу: "Він був… молодий, вдатний красень, був відважний, хитрун і лукавець. … Олег умів легко й нестримно йти до своєї мети – переступати через трупи і сльози, і через… любов" [24, 23], вимальовуючи загальний портрет Олега-володаря та воїна. Олег постає перед нами вродливим, сильним, впевненим у собі – справжнім лицарем тієї епохи, який однак має сумніви щодо стабільності своєї влади у Києві: "…Олег і його вої тепер стали у Києві переможцями і володарями. Але відомо ж, що справедливого владарювання не буває. Світ тримається на крові і на мечі. І влада, і держава також тримаються на жорстокости… Але коли бояри нагадали Олегові, що ім'я Оскольда вписують у книги вічності, …щось тьохнуло в серці. … У книгах вічності має торжествувати його, Олегові, правда!.. Хто володар – перед тим і голови хилять" [24, 15]. Ми погоджуємося з думкою В.Ніколаєнко, що застосовуючи різні комбінації розгорнутого й лапідарного портрету, авторка досягає широкого діапазону асоціацій, створює зоровий образ персонажа [22, 86].

Зовнішні портрети доповнюються портретами внутрішніми, тобто психологічними: "Обличчя його ніби осміхається. Але душа затиснена в кулак. Хода поважна і обережна, ніби скрадлива" [24, 63]. Внутрішній світ персонажів, зазначала В.Ніколаєнко, розкривається в процесі їх дії, у процесі вимальовування характеру, його діалектичного розвитку, зображення поведінки, етнопсихологічних особливостей представників різних статей, вікових категорій, соціального статусу [22, 86]: "… вкотився у світлицю Олег. Розм'яклий, ледачий і не страшний. Жорсткі зморшки на обличчі його розправились – він здавався молодшим, ніж завжди. В постійно напружених, сторожких зіницях тепер тліла байдужість. Віщий Олег … був уже не владцею, а звичайним собі мужем" [24, 145]. Так, у процесі розвитку характеру Олег вимальовується не просто "ідеальним" володарем свого часу, а й просто людиною, яка може бути закоханою, втомленою, слабкою. Саме таким змалювала авторка Олега перед смертю – таким його побачив Щербило за мить до укусу змії: "Зсутулений по старечому, розм'яклий, із втомленими очима" [24, 223]. Після укусу гадюки "Олег став уже колишнім… Як мало для цього треба!.." [24, 225]. І ось уже смерть дивиться йому в очі: "Обличчя колишнього київського владці робилося сіро-жовтавим. Чорні зіниці його пильно вдивлялись у якусь страхаючу глибинь. Певно, нелегкою мала бути дорога до Ураю київського волостеля-находника, що гордовито сам себе нарік князем…" [24, 227]. Страшний, реалістичний портрет передсмертної агонії, який зайвий раз доводить, що і сильні миру цього безсилі перед смертю – вона для всіх однаково страшна.

На противагу Олегу, на нашу думку, змальовано образ Свенельда – ватажка варязької дружини, що прибув до Києва на заклик Єфанди, яка з його допомогою хотіла позбутися Олега. При першій зустрічі він змальований очима Єфанди: "ще сильний… і небезпечний. Він мав добру дружину й умів воювати, умів хитрувати" [24, 45]; "дужий, дебелий, яким вона пам'ятала його з юності" [24, 41]; "…крізь сизу пелену, що туманила їй очі, вона не бачила ні глибоких зморщок на видубленому вітрами обличчі витязя, ні легкої сивизни його широких світлих брів і короткої борідки. … Вітер тріпав за його плечиськами темний окрил, куйовдив світлу чуприну, що спадала аж до пліч. Він став ногою на корму лодії й пружно сплигнув на землю" [24, 42]. Такий собі славний лицар – позитивний, вродливий, "світлий" образ. Однак за такою зовнішністю приховано підступність і підлість, жагу до наживи: "… Багатство цієї землі знову починало множитись. Куди ж він піде звідси, Свенельд? Де знайде таку землю і таких довірливих людей, у котрих все те можна безборонно відібрати" [24, 145]. Авторка часто використовує такий прийом характеротворення, як роздуми персонажа над собою, над долею держави, над майбуттям. Такі роздуми, як влучно зазначала В.Ніколаєнко, подаються у формі невласне прямої мови та уповільнюють розповідь роману, вони є важливим чинником у розкритті внутрішнього стану персонажа, його сутності" [22, 88].

Ще однією дієвою особою роману, ще одним воїном є Ігор – спадкоємець Олега. Він уперше згадується у романі як "рудочубий Єгорця" [24, 21], що ховається за спиною своєї матері Єфанди. Авторка характеризує його як слабкого духом боягуза, який не здатен думати наперед, планувати щось корисне для держави, як запального та недалекоглядного володаря, жадібного до чужих багатств тощо. Лише один раз Р.Іванченко наголошує на тому, що "таки був у нього твердий характер" [24, 114], коли змусив Ловеля "зараз" знайти Прекрасу – дівчину, яку Ігор уподобав. Саме тоді "Ігор, може, вперше в житті прийняв таке важливе рішення" [24, 114]. Переважна більшість характеристик Ігоря іншими персонажами твору не є приємними: "Він має більше сили в плечах, ніж мудрості у голові" [24, 220], – так схарактеризував хлопця Олег, думаючи про майбутнє держави, яке чекає на неї після його смерті. Ось яким бачить героя Степко-книжник перед походом Ігоря до Болгарії: "…ставний, широкоплечий,

дужий у тілі цей варяжин. Добрий вой і поганий господар своєї землі. … Рудуваті брови на старості зрослися на переніссі стрішкою, з-під них чіпко вдивлялися в нього жовтаві очиці" [24, 263]. Ігор усе життя намагався нажитися, збагатити себе і державу, але так і не по мудрішав. Саме цю його рису підкреслила чародійка Велина, зустрівшись із Ігорем віч-на-віч перед його смертю: "Таки ж бездарний і безрадний цей князь – жодного покаяння, жодного поруху мислі!... Цей володар не по закону, – силою тільки жив і володів землями й людьми. І жив та володів нерозважливо, бо не вмів ні кермувати, ні думати про державу. Тож не вміє з гідністю і померти. Одне лише жадання виповнювало його завжди – загребти чуже. Звідки в такого мужа з'явиться людська гідність?" [24, 332-333].

Та найбільш вдалим та сильним воїном у романі змальовано Святослава – сина Ігоря та Ольги. Він з дитинства вчився у варязького воїна Асмуда воювати і настільки увібрав у себе військову філософію того часу, що у чотирнадцятирічному віці, під час підписання Ігорем нової хартії з болгарами біля кумира Перуна "зі сльозами на очах він щиро вигукує: "Перуне великий! Загостри мої стріли, натягни срібну тятиву лука мого, дай крем'яні копита коням моїм, а лодіям моїм дай крила вихору. Це коли я виросту і піду в похід [24, 306]". Ольга характеризує Святослава як жорстокого та безстрашного воїна: "Його (Святослава) дитяче серце вже не мало ні жалю, ні милосердя…" [24, 351].

Під час подорожі до Царгорода та вимушеного очікування у палаці Костянтина "не журився лише Святослав. Щодня виходив на подвір'я з луком і стрілами, чатував на зграї голубів… Здавалося, що тими стрілами він вистрілював в отсю їхню ганьбу, в цей полон і зневагу, в тих пихатих писців, урядовців та кесарів, що зневажили їх своїм забуттям" [24, 391]. Під час прийому на честь Ольги у "найліпшій залі палацу Магнавра" [24, 397] царгородські владці побачили Святослава таким: "Впертий хлопак – навіть князівського одягу не одягнув, стоїть у білій сорочці і в червоних чобітках. Розвихрився чуб і упав на чоло. Обводить очима залу і не дивується. Ніби виріс в таких розкошах!.." [24, 401]. Через такі ось портретні деталі авторка простежує внутрішній стан персонажів. Саме деталь є одним із найвагоміших засобів як образо-, так і характеротворення [22, 86]. Адже ми добре пам'ятаємо, як напередодні цього ж таки прийому Святослав "відчалив на своїй лодії, … Ніби подався на Київ" [24, 397]. Пам'ятаємо й як Ольга повеліла Ставру повернути княжича, і він, мабуть, на знак протесту вирішив не превдягатися, а йти у простому (не князівському) одязі. І як Ольга раділа з того, яку честь мала вона у палаці Костянтина та Єлени, і водночас хвилювалась: "Тільки б Святослав чогось не утнув. Якийсь він свавільний, гордий, незбагненний!" [24, 401]. А Святослав таки утнув: під час обіду намагався вийти із зали, та "бунт Святославової гордої душі погасила палацова сторожа, яка твердо й німо стояла при дверях й не випустила Святослава з палацу" [24, 405].

Дуже точно й повно характеризують Святослава його думки, виражені знову ж таки за допомогою невласне прямої мови: "Він пригорне до Києва стільки, скільки зможе обійти за своє життя. І доведе усім царям і царятам, що він вищий за них, виніжених і випещених, що вміє здобувати славу собі не чужим, а своїм мечем, що зможе розбудувати свою країну від моря до моря…" [24, 425]. Та Ольга відмовила йому, бо "недозрілий розумом державний юнак… кипить, бунтує в ньому запальність воїна, що, як молодий сокіл, сліпо рветься ввись" [24, 426]. Лише згодом, під час бунту Щербила, його спроби забрати владу в Ольги, київська княгиня побачила, що син її таки "Доріс!" [24, 453], про що свідчила така деталь, як голос: "Голос у Святослава був спокійний і розсудливий. Голос її сина, київського володаря. … Ось уже порядкує сам – бере владу в свої руки" [24, 453]. Тож образ Святослава подано у романі як образ гарячого, запального, сміливого воїна-володаря, якого ще не зовсім встигла отруїти влада.

Отже: 1) образ воїна у літописі змальовано нечітко, фрагментарно – це загальна маса, без виділення якихось яскравих персонажів (крім Святослава), наділена позитивними характеристиками. Найяскравіше у літописному оповіданні про княгиню Ольгу образ воїна подано на прикладі Святослава – справжнього воїна-володаря, аскетичного, цілеспрямованого, з армією схожих на себе дружинників; 2) у романі Р.Іванченко "Отрута для княгині" образ воїна, на противагу усталеному образу казкових та легендарних богатирів, захисників батьківщини, змальовано реалістично і не завжди позитивно. Це не лише безстрашні охоронці, а й прості люди, які хотіли мати винагороду за ризик, завданий власному життю. Система персонажів у романі представлена різними типами (Олег, Ігор, Святослав, Свенельд тощо), "оскільки романістка прагне відтворити структуру суспільства і висловити своє художньо-наукове розуміння періоду IX–XIII століть, власну ідеологію, зрозуміти і наблизитися до людини того часу" [22, 80]. Усі володарі в романі є воїнами за покликанням або за обов'язком, але всі вони вкусили отрути влади, крім хіба що останнього – Святослава, який наприкінці роману тільки вступає у права володаря Київської держави.

Перспективи своїх подальших розвідок вбачаємо у глибшому розкритті образної системи роману Р.Іванченко "Отрута для княгині", у порівнянні його з романом Б.Васильєва "Ольга, королева руссов" та з текстом "Повісті минулих літ".

ЛІТЕРАТУРА

1. Іванченко Р. Історична проза і міфи (роздуми над проблемою) / Р.П.Іванченко // Вісник Запорізького національного університету: Філологічні науки. – Запоріжжя: ЗНУ, 2008. – № 1. – С. 93-96.
2. Білоус П. Історія української літератури XI–XVIII ст.: навч. посіб. / П.В.Білоус. – К.: ВЦ "Академія", 2009. – 424 с.
3. Єфремов С. Історія українського письменства / Сергій Єфремов. – К.: Феміна, 1995. – 688 с.
4. Возняк М. Історія української літератури: У 2-х кн. / М.С.Возняк. – [2-ге вид., перероб.]. – Львів : Світ, 1992. – Кн. 1. – 696 с.
5. Грицай М. Давня українська література / М.С.Грицай, В.Л.Микитась, В.Ф.Шолом; за ред. проф. М.С.Грицая. – К.: Вища школа, 1978. – 416 с.
6. Демин А. Поэтика древнерусской литературы (XI–XIII вв.) / А.С.Демин; отв. ред. доктор филологических наук В.П.Гребенюк. – М.: Рукописные памятники Древней Руси, 2009. – 408 с.
7. Кусков В. История древнерусской литературы: учеб. для филол. спец. вузов / В.В.Кусков. – [5-е изд., испр. и доп.]. – М.: Высшая школа, 1989. – 304 с.
8. Лихачов Д. Человек в литературе Древней Руси / Д.С.Лихачев. – М.: Современник, 1975. – 180 с.
9. Полєк В. Історія української літератури X – XVII століть: навч. посібник / В.Т.Полєк. – К.: Вища школа, 1994. – 144 с.
10. Сліпушко О. Еволюція та функціонування літературних образів у книжності Київоруської держави (XI – перша половина XIII ст.): монографія / О.М.Сліпушко. – К.: Аконіт, 2009. – 416 с.
11. Соболь В.З глибини віків: Вивчення давньої укр. літ. в школі: посібник для вчителя / В.О.Соболь. – К.: Зодіак-ЕКО, 1995. – 192 с.
12. Чижевський Д. Історія української літератури (від початків до доби реалізму) / Д.І.Чижевський. – Тернопіль: МПП "Презент", за участю ТОВ "Феміна", 1994. – 480 с.
13. Руссова В. Літературна історія літописних оповідань про хрещення Русі (XI–XVIII ст.): Автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. філол. наук: спец. 10.01.01 "Українська література" / В.М.Руссова. – Херсон, 2008. – 24 с.
14. Лаврусенко М. Дохристиянське минуле в українській літературі XX століття: проблема кореляції наукового і художнього пізнання: Автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. філол. наук: спец. 10.01.01 "Українська література" / М.І.Лаврусенко. – Кіровоград, 2007. – 22 с.
15. Ніколаєнко В. Історичні романи Раїси Іванченко про давню Русь: Автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. філол. наук: спец. 10.01.01 "Українська література" / В.М.Ніколаєнко. – Запоріжжя, 2002. – 21 с.
16. Проценко О. Еволюція українського історичного роману 90-х років XX століття: Автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. філол. наук: спец. 10.01.01 "Українська література" / О.А.Проценко. – Запоріжжя, 2001. – 21 с.
17. Кузнецов С. Художнє відтворення ідеї державності Київської Русі у російській історичній прозі 30-х років XIX століття: Автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. філол. наук: спец. 10.01.02 "Російська література" / С.В.Кузнецов. – Херсон, 2001. – 19 с.
18. Ганюкова К. Еволюція української історичної повісті в українській літературі XIX – початку XX ст.: Автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. філол. наук: спец. 10.01.01 "Українська література" / К.О.Ганюкова. – Дніпропетровськ, 2003. – 21 с.
19. Андрусив С. Историческая романистика Романа Иванычука и ее место в развитии жанра: Дис. … канд. филол. наук: 10.01.01 / С.Андрусив. – К., 1987. – 184 с.
20. Повість минулих літ: літопис / переказ Віктора Близнеця; наук. керівник видання Д.С.Лихачов. – К.: Веселка, 1989. – 224 с.
21. ДеминА. О древнерусском литературном творчестве: опыт типологии с XI по середину XVIII в. от Илариона до Ломоносова / А.С.Демин. – М.: Языки славянской культуры, 2003. – 758 с.
22. Ніколаєнко В. Історичні романи Раїси Іванченко про давню Русь: дис. ... канд. філол. наук: 10.01.01 / Ніколаєнко Валентина Миколаївна. – Запоріжжя, 2002. – 189 с.
23. Ющук І. Нащадкам залишити правду / І.П.Ющук // Раїса Іванченко: бібліографічний довідник / уклад. Т.Кринька. – К.: ТОВ "Видавництво Аратта", 2003. – С.10-18.
24. Іванченко Р. Отрута для княгині: роман / Раїса Іванченко. – К.: Спалах ЛТД, 1995. – 464 с.